

ne te o naseljavanju pravoslavnog življa iz područja osvojenih od Osmanlija, kao što su uskoci u drugoj polovici 16. stoljeća, Vlasi i njihova naselja i tzv. slobodni Vlasi nakon proglašenja "Statuta Valachorum" 1630. godine te o položaju tzv. privatnih Vlaha do početka 18. stoljeća. Autor u knjizi posebno obrađuje pitanje Vlaha u Varaždinskom generalatu, ali naglasak ne stavlja na, kako ističe, složenu problematiku geneze vlašskog stanovništva, već objašnjava migraciju kolona s posjeda vlastelina, koje je sabor u spisima bilježio nazivom "coloni fugitivi". Razloge zašto su koloni napuštali posjede svojih gospodara vidi u teškoj ekonomskoj situaciji koja je na početku novoga vijeka nastupila na tom području. Na istom mjestu opisuje skupine stanovnika na području Varaždinskog generalata i Križevačke županije u 17. stoljeću, koje su činili: Slavonci (ili Slovinci), Predavci, Kranjci, Šijaci, Majdaci, doseljenici iz Ugarske, Romi, Židovi, Česi, Bugari i Nijemci, a spominje i pokršćavanje osmanlijskih podanika (muslimana) tijekom Bečkog rata (1683.-1699.).

U poglavlju *Pogranična naselja* (263-320) autor obrađuje nastanak gradskih naselja, stupanj urbanizacije, formiranje slobodnih kraljevskih gradova. Ističući razvoj trgovine kao glavne gospodarske grane na tom prostoru u novome vijeku, autor se bavi nastankom privilegiranih i nepriviligiranih trgovišta i trgova nastalih u srednjem vijeku, koji su zadržali status gradskih naselja i u 17. stoljeću, ali i onih trgovišta koja su, prijelazom iz srednjeg u novi vijek, pretvorena u sela. Također, detaljno opisuje urbani sustav u gradovima i navodi tipove ruralnih naselja u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu u to vrijeme.

U prilogama na kraju knjige nalaze se popisi vlaških naselja, toponimi naselja, gora i hidrografskog sustava, popis pojedinih dužnosnika (kraljeva, banova, župana, biskupa i svećenika, zapovjednika slavonske krajine, kućedomaćina) i prezimena na spomenutom prostoru u 17. stoljeću.

Božena Glavan

Marija Mogorović Crljenko, *Druga strana braka: nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb 2012., 312 str. (18 tablica, 2 karte)

U hrvatskoj su historiografiji posljednjih desetljeća sve prisutnija tematska istraživanja obitelji i bračnih odnosa osobito onih na prostorima komunalnih zajednica Dalmacije te djelomice i plemenitih pa i gradskih zajednica kontinentalnog zaleđa. Zahvaljujući radu pok. akademika Luje Margetića imovinski su odnosi u obiteljima Istre temeljito istraženi jer su mu pažnju privukli specifični odnosi supružnika među većinskom slavenskom populacijom, koja je tijekom srednjega i ranog novog vijeka na Poluotoku njegovala tzv. "brak na istarski način". Marija Mogorović Crljenko je također svoj interes od samih početaka znanstvenog rada usmjerila upravo na to polje istraživanja te je ostvarila zapažene rezultate proučavajući arhivsko gradivo sudskih spisa Novigradske kancelarije i statuta istarskih gradskih zajednica o bračnim odnosima prezentirane u monografiji *Nepoznati svijet istarskih žena* (2006.). No, ona se nije samo ograničila na izučavanje imovinskih i pravnih odnosa među supružnicima, već je duboko zašla i na područja destabilizirajućih faktora unutar bračnih odnosa, koji su bili dijelom i svakodnevne obiteljskog života na području Porečke biskupije krajem 16. i u prvoj polovici 17. stoljeća.

U knjizi je gornjeg naslova, dakle, kao svoju temu istraživanja odabrala nasilje i nezakonitost u izvan(bračnim) vezama. Kao primaran joj je izvor poslužilo neobjavljeno i slabo istraživano gradivo iz Biskupijskog arhiva u Poreču. Bračne sporove supružnika bilo je u ono doba teško rješavati, a otežavajuća je okolnost bila i činjenica da su vjernici pod jurisdikcijom porečkog biskupa živjeli na teritorijima dviju država – Mletačkoj Republici i Habsburškoj Monarhi-

ji. Probleme je porečkom biskupu (sa sjedištem u mletačkoj) dodatno otežavalo i naseljavanje novog stanovništva – podjednako i na mletačke, i na dijelove austrijske Istre. Na tim je, dakle, prostorima živjelo na prijelomnici 16. u 17. st. mahom hrvatsko stanovništvo, i ono starosjedilačko i ono novodoseljeno iz Hrvatske, Dalmacije, Hercegovine i Bosne (nazivano najčešće morlačkim), ali i novopridošlo nehrvatsko, doduše malobrojno, s prostora Italije, Albanije i Moreje. S obzirom na sve navedeno, autorica se prepustila izvornom gradivu i svoja je istraživanja temeljila na kvalitativnoj i kvantitativnoj obradi knjiga Porečke biskupije posvećenih konkubinatu, otmicama, bračnim sporovima i dozvolama za vjenčanje u vrijeme biskupovanja Giovannija Lippomana Mlečanina (1598.-1608.), Leonarda Tritonija (1609.-1631.) i njegova brata Ruggera Tritonija (1632.-1644.), obojica iz Udina, te početka biskupovanja Gianbattiste del Giudicea (1644.-1666.) iz Brescie. Uz te je izvore nastojala komparativnim pristupom sagledati i normativno gradivo istarskih statuta kako bi pružila uvid u pokušaje rješavanja problema (izvan)bračnih odnosa i sa strane svjetovnih vlasti istarskih gradova.

U prvom poglavlju prigodna naslova *Uvod* (11-38) autorica pruža, uz kratak pregled domaće i pregled najnovije strane znanstvene literature koja se bavi brakom u srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju, i zornu sliku razvoja kršćanske tradicijske koncepcije braka počevši od njezinih početaka (hebrejski i rimski) preko srednjovjekovlja (germanski i slavenski utjecaji) pa do Tridentskog koncila. Svi su navedeni utjecaji na koncu rezultirali stavom Katoličke crkve da je brak monogaman, nerazrješiv, sklopljen uz slobodni sporazum oba punoljetna partnera, s ciljem rađanja djece, dakle, da je brak sakrament podijeljen od strane svećenika u nazočnosti svjedoka. U posljednjem se potpoglavlju pojašnjava način funkcioniranja crkvenih sudova, koji su bili nadležni za rješavanje bračnih sporova. Prvu je instancu predstavljao biskup ili njegov generalni vikar, drugu metropolitanski sud ili opunomoćeni suci Sv. Stolice i, konačno, zadnju i najvišu, rimski sud Svete Rote. Premda su bračni sporovi bili u nadležnosti crkvenih, upozoreno je i na slučajeve ispreplitanja nadležnosti tih i svjetovnih sudova (delikti poput silovanja i djelomice otmica). Na jasan je način objašnjen i tijek procesa te tijekom bilježenja pravnog postupka u porečkim knjigama koji je kompariran s rezultatima istraživanja stranih povjesničara.

U drugom su poglavlju – *Sklapanje braka* (39-179) – opširno obrazloženi običaji koji su pratili sklapanje braka tijekom srednjeg vijeka, da bi ih se potom usporedilo s novostima koje su donijeli akti Tridentskog koncila. Naglašeno je i značenje slobodnog sporazuma (izrečenog u prezentu) kandidata za brak bez upletanja drugih osoba ili zajednice, kao ključnog elementa u crkvenoj koncepciji sklapanja braka, dok su predbračni seksualni odnosi, koji prema crkvenom shvaćanju braka nisu imali obvezujući karakter kao obećanje u prezentu, crkveno tretirani kao ispunjenje braka u slučajevima sklapanja braka izrečenog u futuru.

Dekretom *Tametsi* propisano je na XXIV. sesiji Tridentskog koncila (11. studenog 1563.) da se brak ima sklapati javno pred licem Crkve (*in facie ecclesiae*) uz obvezni blagoslov svećenika (domaćeg župnika), prethodne tri objave (napovijedi) i nazočnost dvoje ili troje svjedoka. Te i obveza vođenja matica vjenčanih, nisu posvuda u Europi jednako prihvaćene, ali autorica ističe kako crkveni izvori u Istri pokazuju da se od početka 17. st. brak uglavnom sklapao prema tim odredbama, što znači da su nove odredbe o reguliranju sklapanja brakova ipak prodirale u svijest istarskog stanovništva.

Pitanja ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje te bračnih zapreka koje su bile razlozima poništenja brakova, ali i bračnih smetnji koje su rezultirale određenim kaznama bez poništenja brakova, bila su od ključnog značaja u nemalom broju procesuiranih slučajeva pred porečkim crkvenim sudom. Analizama takvih slučajeva došlo se do spoznaje da je najčešći razlog traženja dispencijacije od Crkve kako bi se sklopili zakoniti brakovi bilo srodstvo (u preko 84% slučajeva), uglavnom u trećem, četvrtom ili kombinaciji trećeg i četvrtog koljena, u gotovo podjednakom omjeru krvnog (u gotovo 38%) i tazbinskog srodstva (u oko 35% slučajeva).

Zanimljivo je da je broj zahtjeva za takve brakove s obzirom na ukupan broj takvih zahtjeva u knjigama Porečke biskupije, najveći broj srodničkih brakova zabilježen u Rovinju (oko 34%), ali je s pravom upozoreno da to ne znači nužno i veliki broj srodničkih brakova u Rovinju uopće, jer analiza pokazuje da oni čine svega 4% od ukupnog broja sklopljenih brakova u tom gradu. Analizom je tih slučajeva također utvrđeno da srodnički brakovi nisu bili tipični za neki društveni sloj, premda se kao razlozi za opravdanje braka sa srodnikom često navodila nemogućnost da se sklopi brak s osobom istog društvenog statusa. U tom smislu, primjerice, Rovinj, ali i ostale župe Porečke biskupije odskakuju od ostalih komunalnih zajednica istočnojadranske obale u kojima su srodnički brakovi bili karakteristični za gradsko plemstvo.

Dramatične slučajeve otmica djevojaka kojima je bio cilj "prisilno" (prisilno) sklapanje brakova razotkrivaju *Knjige otmica* sačuvane u Biskupijskom arhivu u Poreču (1602.-1657.). Iako je u historiografiji postojalo uvriježeno mišljenje da su otmice u istarskom ranonovovjekovlju karakteristične za novodoseljeno slavensko, odnosno hrvatsko stanovništvo, analiza je odredaba istarskih statuta istaknuta i ranija tradicija otmica, koja se ne može povezati isključivo s Hrvatima i koja se nužno mora smjestiti u širi europski kontekst. Preko 70 primjera otmica u promatranom periodu na prostoru Porečke biskupije pokazuju, dakle, da su se uglavnom otimala djevojke. Riječ je o pretežito dogovorenim otmicama (u preko 70% slučajeva) pomoću kojih su djevojke stupale u brak sa svojim odabranikom jer se s njihovim izborima nisu slagali ostali članovi obitelji i uglavnom se radilo o djevojkama kojima su otac ili oba roditelja bila mrtva pa stoga nisu imale adekvatnu kontrolu glave obitelji u kojoj su živjele. Nakon dragovoljne otmice gotovo je bez izuzetka uslijedila konzumacija veze, a u slučaju nasilnih otmica, zapravo silovanje. Tim bi se činom onemogućio njezin povratak u matičnu obitelj, odnosno postupak poništenja "tajnog braka" i ugovaranje novog, po njezinoj obitelji poželjnijeg ili po silovatelja/muža neželjenog braka. Takvo se ponašanje sudionika nasilnih otmica uklapa u ranije analize slučajeva seksualnog nasilja koje je odradila europska historiografija.

U većem poglavlju knjige analizirani su za razdoblje od 1599. do 1650., a nosi naslov *Bračni sporovi* (181-240). Kvantitativni pokazatelji govore da je najveći dio sporova vođen zbog rastave od stola i postelje te konkubinata, a manje iz drugih razloga. Iako su istraživanja svjetske historiografije pokazala da su u predtridentskom razdoblju bili česti sporovi kojima se dokazivalo postojanje braka zbog raznih mogućnosti načina sklapanja braka, nakon Tridentskog koncila, koji je jasno definirao način sklapanja braka uz obavezne ranije napovijedi, bitno smanjio broj zahtjeva za poništenjem braka, ranije puno češćih od zahtjeva za razvodom. Iako o tom fenomenu za istarsko područje nema sačuvane predtridentske izvorne građe, situacija nakon Tridentskog koncila pokazuje istu tendenciju – sporovi radi rastave iznose tri četvrtine, a oni radi poništenja braka svega četvrtinu slučajeva od ukupnog broja takvih zahtjeva. Pri tom se ne smije smetnuti s uma činjenica da je u ukupnom broju sklopljenih brakova u tom razdoblju na teritoriju Porečke biskupije, broj zahtjeva za rastavom ili poništenjem bio zanemarivo mali (manje od 1%). Analize pokazuju da su molbe za rastavu pretežno upućivale žene zbog nasilja u obitelji (u preko 61%) i muževljeva preljuba (u preko 23% slučajeva), a zahtjeve za poništenjem podjednako su podnosili crkvenom sudu i muškarcima i ženama. Zbog uvođenja obveznih napovijedi, gotovo su nestali zahtjevi za poništenjem braka zbog otkrića zabranjenog srodstva među supružnicima, pa su se kao razlozi za poništenjem braka navodili, primjerice, nedovoljna dob u vrijeme sklapanja braka, nedostatak obostrane slobodne volje (utjecaj vanjskog pritiska i straha kod jednoga od kandidata za brak), ali i muževljeva impotencija ili duga muževljeva odsutnost i njegova pretpostavljena smrt. Žene su od porečkog crkvenog

suda ponekad zahtijevale da odredi i visinu alimentacije, vraćanje njihova miraza i imovine s čime su se u slučajevima sklopljenog braka na "mletački način" više bavile svjetovne vlasti, jer su muževi redovito nastojali izbjeći podjelu dobara i plaćanje alimentacije. O sudbinama djece tijekom i nakon bračnih sporova proučavani izvori nažalost ne govore gotovo ništa, ali zato donose obilje informacija o svjedocima (rođacima, susjedima, sumještanima, prijateljima i slugama) i njihovim ulogama u tom sporovima. Ti nam izvori pokazuju, da su se suprotno onodobnim običajima u Italiji, iskazi ženskih smatrali jednako vrijednima kao i oni muških svjedoka u Istri.

Četvrto poglavlje, *Konkubinat* (241-277), posvećeno je neozakonjenoj zajednici muškarca i žene. U sklopu bračnih sporova u prvoj polovici 17. st. na prostoru Porečke biskupije, utvrđeno je da je konkubinat činio preko 31% slučajeva, a pod tim se podrazumijevao i preljub i bigamija. Najviše slučajeva se zapravo ticalo odnosa oženjenog muškarca s djevojkom ili udovicom, a često se radilo o odnosu gospodara i služavke. Analizom tih slučajeva pokazalo se da se onodobna situacija u župama Porečke biskupije bitno nije razlikovala od stanja u drugim dijelovima Europe.

Na kraju slijedi *Zaključak* (279-287), popis neobjavljenih i objavljenih izvora (289-291) i literature (293-308), sažetak na engleskom jeziku (309), dvije povijesne karte (310-311) te *Bilješka o autorici* (312).

Zahvaljujući komparativnim analizama ova se knjiga vrlo uspješno uklapa u širi kontekst europske historiografije koja posljednjih godina posvećuje posebnu pažnju destabilizirajućim elementima braka u povijesti čovječanstva. To je djelo i svojim opsegom prvo takvo u hrvatskoj historiografiji koje je detaljno dotaklo fenomene poput otmica koje su se planirale i ostvarivale s ciljem sklapanja bračne zajednice s čime se dosad bavila jedino etnografija. U hrvatskoj se historiografiji autorica također prvi put u svojim analizama bračne i obiteljske problematike ranog novovjekovlja pretežno oslonila na bogato gradivo crkvenih arhiva. Rezultati su njezina rada neprijeporno postali temeljem za sva nadolazeća istraživanja povijesti bračnih odnosa i obitelji na hrvatskim prostorima.

Ivan Jurković

Ágnes R. Várkonyi, *Jelena Zrinski, najhrabrija žena Europe*, Jesenski i Turk, Zagreb 2011., 190 str.

U mađarskoj historiografiji obitelj Zrinski dugi niz godina oduševljava istraživače, a mnogi od njih posvetili su svoje karijere rasvijetljavanju života kasnijih pripadnika te velikaške obitelji. Ágnes Várkonyi je jedna od njih, budući da je posvetila svoj radni vijek istraživanju ranog novog vijeka na ugarskom povijesnom prostoru, zbog čega se dotakla i tema zrinško-frankopanske urote, Rákóczijeva pokreta te se upisala u anale Mađarske akademije znanosti kao akademkinja. Ne čudi stoga da je nedavno djelo o Jeleni Zrinskoj objavljeno 2008. godine u Budimpešti dobilo i hrvatski prijevod što ga je pjesnički načinila Xenia Detoni i koji je izašao sredinom 2011. godine u Zagrebu.

Djelo započinje proslavom naslovljenim *Hrvatskim čitateljima* (6-16), u kojem objašnjava značajke povratka u domovinu na srednjoeuropskom području gdje je to moguće ili oružjem, oprostom grijeha, amnestijom ili posmrtno. U slučaju Jelene Zrinski odlazak iz prvo Hrvatske te potom Ugarske bile su posljedica turbulentnih političkih okolnosti druge polovice 17. stoljeća. Autorica objašnjava načine na koje je pokušala proniknuti u ličnost Jelene Zrinski – od posjeta državnim arhivima do razgledavanja krajeva na kojima su bili smješteni posjedi obitelji. Upravo zahvaljujući toj prostornoj raznolikosti sama je kneginja vrsno baratala i mađarskim i hrvatskim jezikom, što su dosadašnji istraživači redovito zanemarivali, a na posjedima govo-